वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

हलन्तपुंलिङ्गप्रकरणम् (२२)

२९.११.२०११

प्रत्ययादेशाः

- युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश् (७.१.२७) - ङस्
- ङेप्रथमयोरम् (७.१.२८) - सु, औ, जस्, अम्, औट्, ङे
- शसो न (७.१.२९) - शस्
- भ्यसोऽभ्यम् (७.१.३०) - भ्यस् (चतुर्थी)
- पञ्चम्या अत् (७.१.३१) - भ्यस् (पञ्चमी)
- एकवचनस्य च (७.१.३२) - ङसि
- साम आकम् (७.१.३३) - आम्

युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश् (७.१.२७)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा			
द्वितीया			
तृतीया			
चतुर्थी			
पञ्चमी			
षष्ठी	अश्		
सप्तमी			

ङेप्रथमयोरम् (७.१.२८)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	
तृतीया			
चतुर्थी	अम्		
पञ्चमी			
षष्ठी	अश्		
सप्तमी			

शसो न (७.१.२९)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया			
चतुर्थी	अम्		
पञ्चमी			
षष्ठी	अश्		
सप्तमी			

भ्यसोऽभ्यम् (७.१.३०)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया			
चतुर्थी	अम्		अभ्यम्
पञ्चमी			
षष्ठी	अश्		
सप्तमी			

पञ्चम्या अत् (७.१.३१)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया			
चतुर्थी	अम्		अभ्यम्
पञ्चमी			अत्
षष्ठी	अश्		
सप्तमी			

एकवचनस्य च (७.१.३२)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया			
चतुर्थी	अम्		अभ्यम्
पञ्चमी	अत्		अत्
षष्ठी	अश्		
सप्तमी			

साम आकम् (७.१.३३)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया			
चतुर्थी	अम्		अभ्यम्
पञ्चमी	अत्		अत्
षष्ठी	अश्		आकम्
सप्तमी			

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया	आ	भ्याम्	भिस्
चतुर्थी	अम्	भ्याम्	अभ्यम्
पञ्चमी	अत्	भ्याम्	अत्
षष्ठी	अश्	ओस्	आकम्
सप्तमी	इ	ओस्	सु

प्रकृतेः आदेशाः

- युष्मदस्मदोरनादेशे (७.२.८६)
- द्वितीयायां च (७.२.८७) - अम्, औ, शस्
- प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् (७.२.८८) - औ (प्रथमा)
- योऽचि (७.२.८९) - आ, ओस्
- शेषे लोपः (७.२.९०) -
- पञ्चम्याश्च चतुर्थ्याश्च षष्ठीप्रथमयोरपि ।
  यान्यद्विवचनान्यत्र , 'शेषे लोपो ' विधीयते ॥

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया	आ	भ्याम्	भिस्
चतुर्थी	अम्	भ्याम्	अभ्यम्
पञ्चमी	अत्	भ्याम्	अत्
षष्ठी	अश्	ओस्	आकम्
सप्तमी	इ	ओस्	सु

योऽचि (७.२.८९)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया	य्+आ	भ्याम्	भिस्
चतुर्थी	अम्	भ्याम्	अभ्यम्
पञ्चमी	अत्	भ्याम्	अत्
षष्ठी	अश्	य्+ओस्	आकम्
सप्तमी	य्+इ	य्+ओस्	सु

युष्मदस्मदोरनादेशे (७.२.८६)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	अम्	अम्	न्
तृतीया	य्+आ	आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	अम्	आ+भ्याम्	अभ्यम्
पञ्चमी	अत्	आ+भ्याम्	अत्
षष्ठी	अश्	य्+ओस्	आकम्
सप्तमी	य्+इ	य्+ओस्	आ+सु

द्वितीयायां च (७.२.८७)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	अम्	अम्
द्वितीया	आ+अम्	आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	अम्	आ+भ्याम्	अभ्यम्
पञ्चमी	अत्	आ+भ्याम्	अत्
षष्ठी	अश्	य्+ओस्	आकम्
सप्तमी	य्+इ	य्+ओस्	आ+सु

प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् (७.२.८८)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अम्	आ+अम्	अम्
द्वितीया	आ+अम्	आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	अम्	आ+भ्याम्	अभ्यम्
पञ्चमी	अत्	आ+भ्याम्	अत्
षष्ठी	अश्	य्+ओस्	आकम्
सप्तमी	य्+इ	य्+ओस्	आ+सु

शेषे लोपः (७.२.९०)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	लोपः+अम्	आ+अम्	लोपः+अम्
द्वितीया	आ+अम्	आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	लोपः+अम्	आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	लोपः+अत्	आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	लोपः+अश्	य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	य्+इ	य्+ओस्	आ+सु

मपर्यन्तस्य आदेशाः

- मपर्यन्तस्य (७.२.९१)
- युवावौ द्विवचने (७.२.९२) - औ, भ्याम्, ओस्
- यूयवयौ जसि (७.२.९३) - जस्
- त्वाहौ सौ (७.२.९४) - सु
- तुभ्यमह्यौ ङयि (७.२.९५) - ङे
- तवममौ ङसि (७.२.९६) - ङस्
- त्वमावेकवचने (७.२.९७) - अम्, टा, ङसि, ङि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	लोपः+अम्	आ+अम्	लोपः+अम्
द्वितीया	आ+अम्	आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	लोपः+अम्	आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	लोपः+अत्	आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	लोपः+अश्	य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	य्+इ	य्+ओस्	आ+सु

युवावौ द्विवचने (७.२.९२)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	लोपः+अम्	युव+आ+अम्	लोपः+अम्
द्वितीया	आ+अम्	युव+आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	युव+आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	लोपः+अम्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	लोपः+अत्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	लोपः+अश्	युव+य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	य्+इ	युव+य्+ओस्	आ+सु

यूयवयौ जसि (७.२.९३)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	लोपः+अम्	युव+आ+अम्	यूय+लोपः+अम्
द्वितीया	आ+अम्	युव+आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	युव+आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	लोपः+अम्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	लोपः+अत्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	लोपः+अश्	युव+य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	य्+इ	युव+य्+ओस्	आ+सु

त्वाहौ सौ (७.२.९४)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व+लोपः+अम्	युव+आ+अम्	यूय+लोपः+अम्
द्वितीया	आ+अम्	युव+आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	युव+आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	लोपः+अम्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	लोपः+अत्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	लोपः+अश्	युव+य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	य्+इ	युव+य्+ओस्	आ+सु

तुभ्यमह्यौ ङयि (७.२.९५)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व+लोपः+अम्	युव+आ+अम्	यूय+लोपः+अम्
द्वितीया	आ+अम्	युव+आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	युव+आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	तुभ्य+लोपः+अम्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	लोपः+अत्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	लोपः+अश्	युव+य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	य्+इ	युव+य्+ओस्	आ+सु

तवममौ ङसि (७.२.९६)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व+लोपः+अम्	युव+आ+अम्	यूय+लोपः+अम्
द्वितीया	आ+अम्	युव+आ+अम्	आ+न्
तृतीया	य्+आ	युव+आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	तुभ्य+लोपः+अम्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	लोपः+अत्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	तव+लोपः+अश्	युव+य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	य+ङ	युव+य+ओस	आ+स

त्वमावेकवचने (७.२.९७)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व+लोपः+अम्	युव+आ+अम्	यूय+लोपः+अम्
द्वितीया	त्व+आ+अम्	युव+आ+अम्	आ+न्
तृतीया	त्व+य्+आ	युव+आ+भ्याम्	आ+भिस्
चतुर्थी	तुभ्य+लोपः+अम्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	त्व+लोपः+अत्	युव+आ+भ्याम्	लोपः+अत्
षष्ठी	तव+लोपः+अश्	युव+य्+ओस्	लोपः+आकम्
सप्तमी	त्व+य+ङ	युव+य+ओस	आ+स

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व+लोपः+अम्	युव+आ+अम्	यूय+लोपः+अम्
द्वितीया	त्व+आ+अम्	युव+आ+अम्	युष्म्+आ+न्
तृतीया	त्व+य्+आ	युव+आ+भ्याम्	युष्म्+आ+भिस्
चतुर्थी	तुभ्य+लोपः+अम्	युव+आ+भ्याम्	युष्म्+लोपः+अभ्यम्
पञ्चमी	त्व+लोपः+अत्	युव+आ+भ्याम्	युष्म्+लोपः+अत्
षष्ठी	तव+लोपः+अश्	युव+य्+ओस्	युष्म्+लोपः+आकम्
सप्तमी	त्व+य्+इ	युव+य्+ओस्	युष्म्+आ+सु

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व+लोपः+अम् त्वम्	युव+आ+अम् युवाम्	यूय+लोपः+अम् यूयम्
द्वितीया	त्व+आ+अम् त्वाम्	युव+आ+अम् युवाम्	युष्म्+आ+न् युष्मान्
तृतीया	त्व+य्+आ त्वया	युव+आ+भ्याम् युवाभ्याम्	युष्म्+आ+भिस् युष्माभिः
चतुर्थी	तुभ्य+लोपः+अम् तुभ्यम्	युव+आ+भ्याम् युवाभ्याम्	युष्म्+लोपः+अभ्यम् युष्मभ्यम्
पञ्चमी	त्व+लोपः+अत् त्वत्	युव+आ+भ्याम् युवाभ्याम्	युष्म्+लोपः+अत् युष्मत्
षष्ठी	तव+लोपः+अश् तव	युव+य्+ओस् युवयोः	युष्म्+लोपः+आकम् युष्माकम्
सप्तमी	त्व+य्+इ	युव+य्+ओस्	युष्म्+आ+स्

- समस्यमाने द्व्येकत्ववाचिनी युष्मदस्मदी ।
- समासार्थोऽन्यसङ्ख्यश्चेत् स्तो युवावौ त्वमावपि ॥

- युवावौ द्विवचने - द्वयोरुक्तौ युष्मदस्मदोः मपर्यन्तस्य युवावौ स्तः विभक्तौ
- त्वमावेकवचने - एकस्योक्तौ युष्मदस्मदोः मपर्यन्तस्य त्वमौ स्तः विभक्तौ

- युष्मद्-अस्मद्भ्याम् द्वित्वे, एकत्वे वा उक्ते एव एते आदेशाः । न तु द्विवचनप्रत्यये परतः ।

- युवाम् अतिक्रान्तः, आवाम् अतिक्रान्तः इति विग्रहे सति सर्वासु विभक्तिषु युव-आव-आदेशौ भवितुम् अर्हतः ।
- त्वाम् अतिक्रान्तः, माम् अतिक्रान्तः इति विग्रहे सति सर्वासु विभक्तिषु त्व-म-आदेशौ भवितुम् अर्हतः ।

- सु-जस्-ङे-ङस्सु परतः आदेशाः स्युः सदैव ते ।
- त्वाहौ यूयवयौ तुभ्यमह्यौ तवममाविति ॥
- एते परत्वाद् बाधन्ते युवावौ विषये स्वके ।
- त्वमावपि प्रबाधन्ते पूर्वविप्रतिषेधतः ॥

- सु, जस्, ङे, ङस् - एतेषु प्रत्ययेषु परेषु तेषां विशिष्य ये आदेशाः उक्ताः, ते एव भवन्ति । अन्येषु प्रत्ययेषु परतः युव-आवादेशौ, त्वमादेशौ च भवतः ।

- द्व्येकसङ्ख्यः समासार्थो बह्वर्थे युष्मदस्मदी ।
- तयोरद्व्येकतार्थत्वात् न युवावौ त्वमौ च न ॥

- यदा युष्मान् अतिक्रान्तः, अस्मान् अतिक्रान्तः इति विग्रहः, तदा युष्मदस्मद्भ्याम् द्वित्वस्य एकत्वस्य च उक्त्यभावात् द्विवचनप्रत्यये परेऽपि युव-आव-आदेशौ न भवतः, एकवचनप्रत्यये परेऽपि त्व-म-आदेशौ न भवतः ।

- त्वां मां वा अतिक्रान्तः इति विग्रहे,
- अत्र युष्मदस्मद्भ्याम् एकत्वम् उच्यते ।
- अतित्वम्, अत्यहम् - सुप्रत्यये 'त्वाहौ सौ' ।
- अतित्वाम्, अतिमाम् - औप्रत्यये 'त्वमावेकवचने' ।
- अतियूयम्, अतिवयम् - जसि 'यूयवयौ जसि' ।

- अतित्वाम्, अतिमाम्
- अतित्वाम्, अतिमाम्
- अतित्वान्, अतिमान्
- द्वितीयाविभक्तौ सर्वेषु प्रत्ययेषु 'त्वमावेकवचने' ।

- अतित्वया, अतिमया ।
- अतित्वाभ्याम्, अतिमाभ्याम् ।
- अतित्वाभिः, अतिमाभिः ।
- तृतीयाविभक्तौ सर्वेषु प्रत्ययेषु 'त्वमावेकवचने' ।

- अतितुभ्यम्, अतिमह्यम् - ङेप्रत्यये 'तुभ्यमह्यौ ङयि' ।
- अतित्वाभ्याम्, अतिमाभ्याम् ।
- अतित्वभ्यम्, अतिमभ्यम् ।
- भ्याम्-भ्यसोः परतः 'त्वमावेकवचने' ।

- ङसिभ्यसोः - अतित्वत्, अतित्वत् ।
- अतिमत्, अतिमत् ।
- भ्यामि प्राग्वत् ।
- पञ्चमीविभक्तौ सर्वेषु प्रत्ययेषु ‘त्वमावेकवचने’ ।

- अतितव, अतिमम - ङस्प्रत्यये ‘तवममौ ङसि’ ।
- अतित्वयोः, अतिमयोः ।
- अतित्वाकम्, अतिमाकम् ।
- ओस्-आम्-प्रत्यययोः ‘त्वमावेकवचने’ ।

- अतित्वयि, अतिमयि ।
- अतित्वयोः, अतिमयोः ।
- अतित्वासु, अतिमासु ।
- सप्तमीविभक्तौ सर्वेषु प्रत्ययेषु 'त्वमावेकवचने' ।

त्वाम् अतिक्रान्तः/माम् अतिक्रान्तः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व/अह	त्व/म	यूय/वय
द्वितीया	त्व/म	त्व/म	त्व/म
तृतीया	त्व/म	त्व/म	त्व/म
चतुर्थी	तुभ्य/मह्य	त्व/म	त्व/म
पञ्चमी	त्व/म	त्व/म	त्व/म
षष्ठी	तव/मम	त्व/म	त्व/म
सप्तमी	त्व/म	त्व/म	त्व/म

- युवाम् आवां वा अतिक्रान्त इति विग्रहे सु-जस्-ङे-ङस्सु प्राग्वत् ।
- औ-अम्-औट्सु अतियुवाम्, अतियुवाम्, अतियुवाम् ।
- अत्यावाम्, अत्यावाम्, अत्यावाम् ।

- शसि अतियुवान्, अत्यावान् ।
- टायाम् अतियुवया, अत्यावया ।
- भ्यामि अतियुवाभ्याम् ३, अत्यावाभ्याम् ३ ।
- भिसि अतियुवाभिः, अत्यावाभिः ।
- चतुर्थीविभक्तौ भ्यसि अतियुवभ्यम्, अत्यावभ्यम् ।

- ङसिभ्यसोः - अतियुवत्, अतियुवत् । अत्यावत्, अत्यावत् ।
- ओसि - अतियुवयोः, अतियुवयोः । अत्यावयोः, अत्यावयोः ।
- आमि - अतियुवाकम्, अत्यावाकम् ।
- ङौ - अतियुवयि, अत्यावयि ।
- सुपि - अतियुवासु, अत्यावासु ।

युवाम् अतिक्रान्तः/आवाम् अतिक्रान्तः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व/अह	युव/आव	यूय/वय
द्वितीया	युव/आव	युव/आव	युव/आव
तृतीया	युव/आव	युव/आव	युव/आव
चतुर्थी	तुभ्य/मह्य	युव/आव	युव/आव
पञ्चमी	युव/आव	युव/आव	युव/आव
षष्ठी	तव/मम	युव/आव	युव/आव
सप्तमी	युव/आव	युव/आव	युव/आव

- युष्मान् अस्मान् वा अतिक्रान्तः इति विग्रहे सु-जस्-ङे-ङस्सु प्राग्वत् ।
- औ-अम्-औट्सु अतियुष्माम्, अतियुष्माम्, अतियुष्माम् ।
- अत्यस्माम्, अत्यस्माम्, अत्यस्माम् ।

- शसि अतियुष्मान्, अत्यस्मान् ।
- टायाम् अतियुष्मया, अत्यस्मया ।
- भ्यामि अतियुष्माभ्याम् ३, अत्यस्माभ्याम् ३ ।
- भिसि अतियुष्माभिः, अत्यस्माभिः ।
- चतुर्थीविभक्तौ भ्यसि अतियुष्मभ्यम्, अत्यस्मभ्यम् ।

- ङसिभ्यसोः - अतियुष्मत् २। अत्यस्मत् २।
- ओसि - अतियुष्मयोः, अतियुष्मयोः । अत्यस्मयोः, अत्यस्मयोः ।
- आमि - अतियुष्माकम्, अत्यस्माकम् ।
- ङौ - अतियुष्मयि, अत्यस्मयि ।
- सुपि - अतियुष्मासु, अत्यस्मासु ।

युष्मान् अतिक्रान्तः/अस्मान् अतिक्रान्तः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्व/अह	युष्म/अस्म	यूय/वय
द्वितीया	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म
तृतीया	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म
चतुर्थी	तुभ्य/मह्य	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म
पञ्चमी	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म
षष्ठी	तव/मम	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म
सप्तमी	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म	युष्म/अस्म